

Kőrösi Csoma és a tibeti orvoslás

200 éve született egy kis erdélyi faluban a tibetológia székelő-magyar megalapítója: Kőrösi Csoma Sándor, és közel 100 esztendeje jelent meg az első összefoglaló munka erről a páratlanul érdekes, szívós és szerény, kivételes nyelvi talentum tudományos teljesítményéről, egy Bengáliában működő, brit érdekeltséget képviselő, de általános értéket mentő magyar orvosdoktor Duka Tivadar tollából. *Life and Works of Alexander Csoma de Kőrös* 1885-ben hagyta el a londoni Trübner nyomdáját, majd némi késéssel a Magyar Tudományos Akadémia is kiadta *Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai* címmel, ami magában véve még nem bírna orvostörténeti jelentőséggel. Ám Duka Tivadar figyelmét, lévén maga is orvos, nem kerülte el azon fontos tény, hogy a rejtélyes sziklakolostorok országának ősi medicinájáról páratlan értékű leírást készített az idegenben elhunyt hazánkfiá, akit a nemzetközi tudományos élet a tibeti—angol szótár és nyelvtan zseniális összeállítójaként tart számon. Joggal tételezhetnők fel, hogy a gyarmatosítás klasszikus korának első rendű világnyelve, az angol igazán alkalmas volt Kőrösi Csoma medicinát lejegyző munkássága megismertetésére, ám ha az ázsiai gyógyítással foglalkozó művekbe (Garrison, Szumowszki, Thorwald) lapozunk, Kőrösi Csoma nevével nem találkozunk. Az első nem magyar szakember, aki Kőrösi Csoma Sándornak az *Analysis a Tibetan Medical Work* című munkájára hivatkozik, Heinrich Laufer berlini orvos volt, a *Beiträge zur Kenntnis der Tibetischen Medizin* címen megjelent 1900-as kiadású monográfiájában. Erre utal aztán századunk talán legtekintélyesebb orvostörténésze, Karl Sudhoff a *Kurzes Handbuch der Geschichte der Medizin* (Berlin, 1922) című alapvető könyvében, szószerint idézve: *Über die Medizin Tibets hat vor bald 90 Jahren der Ungar Alexander Csoma von Kőrös nach entbehrungsreichen Studien im Lande selbst die ersten Nachrichten gegeben*, vagyis a prioritás pálmáját elhelyezve Sudhoff professzor a dardzsilingi síremlékre — amelyről valószínűleg nem is tudott. Külön köszönet illeti a neves német orvostörténészt, mivel egyetlen hasonló tárgyú, világnyelven megjelent műben sem olvasható annyi magyar tudós neve, mint az övében; elég Balassa János, Lumnicer Sándor, Balogh Kálmán, id. Bókay János, vagy Fodor József nevét említeni. Semmelweis „német eredetű magyarként” szerepel, mindez azt bizonyítja, hogy eddig Karl Sudhoff tanúsított irántunk a legnagyobb érdeklődést és megértést.

Az őshazát kereső honfitársunk tibeti mesterének, Szangje Puncog lámának nevét azonban Sudhoff sem említi, holott a legalaposabb régi orvostörténészek egyike. Pedig a zanglai láma magyarázó-

közvetítő szerepe döntő volt, így teljesen igaza van Benedek Istvánnak, amikor a tudós tibeti orvospap nevét a bibliográfiákból hiányolja, és megkésve szolgáltat neki igazságot *Mandragóra* című művében (1979, I. kötet).

Duka doktor a könyvéhez függelékként odacsatolta egy tibeti orvosi könyv ismertetését, amelyet angolul kellett (volna) az orvostörténészeknek olvasni. Ezek alapján ismertetjük a rejtélyes belső-ázsiai medicina lényegét.

A legfontosabb tibeti nyelven íródott orvosi munka a „rGyud bZhi”, négy részben. Magának Shakya (azaz Buddha) személyének tulajdonítják a szerzőséget. A tibeti értekezés anyaga szanszkritből származik.

A tanult Láma, aki az elemzését elvégezte, erről a következőket beszélte el Csomának.

Khri-srong Dehutsan király idején időszámításunk után a VIII. vagy IX. században egy tibeti tolmács Kashmir-i tartózkodása folyamán egy pandit (brámán tudós) segítségével — aki maga is orvos volt —, elvégezte a fordítást és átadta a fent említett királynak. Az értekezést egyéb tanult írástudók is átnézték és mint autoritást (tudáson alapuló tekintélyt) elfogadták.

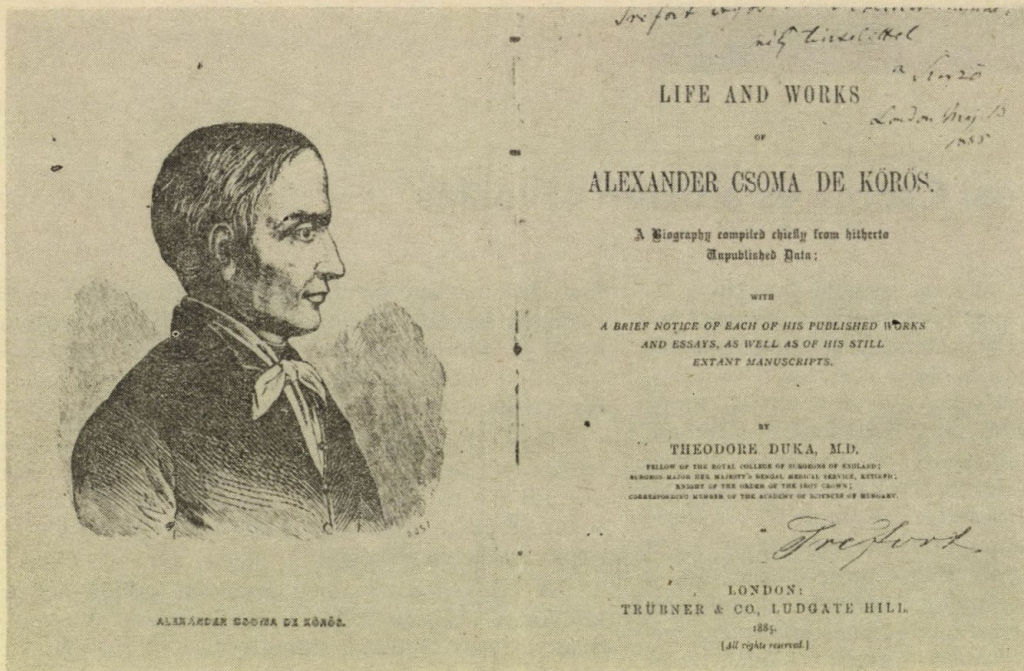
Azt állítják, hogy emellett kb. negyven más orvosi könyv is létezett Tibetben, nem számítva a Stangyur nagy enciklopédiájában található öt könyvet.

A legfőbb tibeti orvosi iskola Chák-phuri-ban van, egy kolostorban Lassa-tól nem messze. Két kisebb, Chák-zur-nak nevezett pedig az ország belsejében található.

A) Az első rész, melyet gyökérzetnek vagy az orvosi értekezés alapjának neveznek, hat fejezetre tagolódik.

I. Az első fejezet leírja, Shakya hogy alakította át magát orvossá egy gyógynövény ültetvényeket övező erdőben, és ott egy fennkölt helyen hogy adta át instrukcióit tanítványainak, akik nagy számban istenek, bölcsék és ortodox emberek voltak.

II. A második fejezetben Shakya így szól: „Barátaim! legyen ismert előttetek, hogy minden emberi teremtesnek, aki egészséges akar maradni, avagy beteg akar gyógyítani és meghosszabbítani az emberi életet, el kell sajátítania a medicina tudományát. Hasonlóképpen aki az erkölcsöt, a gazdagságot vagy boldogságot keresi, illetve aki azt akarja, hogy mások tiszteljék és respektálják, meg kell tanulnia a gyógyítás művészetét. Meg kell ismerkednie az orvosi tudomány négy részével, melyek a következők: az elmélet, a magyarázat, a tanulás és a gyakorlathoz szükséges manuális készség. El kell sajátítania a gyógyítás nyolc ágát, nevezetesen 1. a test mint egész kezelését, 2. a gyermekbetegségek kezelését, 3. a nők betegségeinek, 4. a gonosz szellemek által okozott betegségeknek (elmebetegségek), 5. a kés, vagy lándzsa okozta sebeknek, 6. a mérgező állatok és növények okozta betegségeknek

A mellékelt könyv címlapja szerint külön érdekesség, hogy Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszternek dedikálta a szerző, megtalálható rajta Trefort kézzel írt dedikációja, továbbá a május 15-i dátum is azt bizonyítja, az 1885-ös év első felében jelent meg, eredetileg ugyanis a születési centenáriumra készült el.

kezelését, 7. az öreg kori gyengeség gyógyítását, végül 8. a férfiasság növelésének módját”.

A fejezetek száma az egész elmélkedésben 156-ot tesz ki.

III. E fejezetben az emberi szervezetet mutatja be a könyv Indiai fügefá hasonlattal: három gyökér, kilenc hajtás, negyvenhét ág, 224 levél, két virág és három termés.

A test hét fundamentális támasza, melyektől az élet függ, a következő: a nyirok, a vér, a hús, a zsír, a csont, a csontvelő és az ondó.

A három exkrétum: a faeces, vizelet és izzadság.

A betegségek három legfőbb oka: paráznság, a düh és a tudatlanság, a négy kiegészítő (járulékos) ok: a) az évszakok (a hideg vagy a meleg) b) a gonosz lelkek, c) a táplálkozásbeli túlkapás, d) a rossz életmód.

A betegségek a test hat részét érinthetik: a bőrt, a húst, a vénákat, a csontokat, a belső zsigereket és a tápcsatornát. Három testnedv: a köpet, az epe, és a szél (vagy levegő). A negyedik fejezet ismerteti a betegségek szimptomáit, a nyelv és a vizelet vizsgálatát, a pulzus tapintást. Bevezet a betegség keletkezésébe és progressiójába; milyen táplálás megengedett vagy tiltott, milyen panaszokat érez a beteg? Az orvos 29 kérdését, melyet fel kell tennie a betegnek a táplálkozásra, a körélményre stb. vonatkozóan, e fejezet tartalmazza.

Az ötödik fejezet sorra veszi a gyógyítás lehetőségeit:

— tekintettel a táplálkozásra, az életmódra és a három testnedvre, a köpetre, az epére és a szélre vonatkozó terapeutikát.

A gyógyszereket három fő csoportba sorolja: fájdalomcsillapítók, hashajtók és hánytatók. Vannak gyógyszerek flatulencia ellen, a test bedörzsölésére stb. Epe ellen phlebotomia és hideg vízben fürdés, köpet ellen meleg borogatás az előírás.

A hatodik fejezet rekapitulálja az elmondottakat és magyarázza az indiai fügefá metaforát: a két virág az egészség és a hosszú élet, a három gyümölcs a jó erkölcs, a gazdagság és a boldogság.

B. A második részben négy dologról van szó a betegségek kezelését illetően — 1. Mit kell kezelni? 2. Mik a valódi ellenszerek? 3. Mily módon használandók a gyógyszerek? 4. Kik használhatják ezeket?

A gyógyítás lehetőségei a következőkben vannak felsorolva: diéta, gyakorlatozás, a gyógyszer

és a sebészi beavatkozás. Egy fejezet foglalkozik a fogamzással, illetve az embrióval, egy másik a csontokról és az idegekről szól. Ezt követően a testnedvek kerülnek tárgyalásra. Az utolsó fejezet leírja az orvos tulajdonságait; legyen egyaránt jól tájékozott az elméletben és a gyakorlatban, legyen önzetlen és jószívű.

C. A harmadik rész foglalkozik a különböző betegségekkel, nevezetesen a) ezek elsődleges okai-
val, b) a kiegészítő okokkal, c) az alosztályokkal, d) a szimptomákkal, e) a kezelés lehetőségeivel.

A következő a betegségek felsorolása: daganatok: a vízkórosság, a tüdőbetegségek, beleértve a tüdővészt, a lázat, a sérüléseket és a gyulladást, a fertőző betegségek mint a himlő, az epidémiás fekély és a hurut; a szem betegségei, a fül, az orr, a száj, az ajkak, a nyelv, a szájpada, a torok, a fogak betegségei; a mellkas, a nyak, a szív, a máj, a lép, a vesék, a gyomor, a bél betegségei, női betegségek, orbánc, aranyér. Ezt követi az egyszerű, illetve a mérgezett sebek kezelése, majd az öregek betegségei, végül a férfiasság kérdése.

D. A negyedik rész tartalmazza az orvosi praxis részleteit, mint a pulzus és a vizelet vizsgálatát, a Medicamentumok, mixtúrák, pilullák, syrupok és hintőporok összetételét. A gyógynövények nomenclatúráját.

A purgativumok, emeticumok, extractumok és elixírek leírását. Bár közel 1200 módja van annak, hogy a test hőmérsékletét vizsgáljuk, mind besorolható a következő csoportokba: a nyelv és a vizelet vizsgálata, a pulzus tapintása, a körélmény felvétele. Az ellenszerek szintén 1200-ra rúgnak, de négy nagyobb csoportba oszthatók: medicamentumok, operáció, diéta, gyakorlatok. A medicamentum vagy fájdalomcsillapító vagy tisztítószer, a manuális beavatkozás gyengéd vagy erőszakos. A táplálék egészséges vagy káros. 360 gyakorlati útja van a gyógyításnak, de ezek a következő háromra redukálhatók le: 1. a pátiens megvizsgálása, 2. a kezelés szabályai, 3. a gyógyszer alkalmazás szabályai. Vé-

gül utasításokat ad a könyv arra nézve, hogy kerülheti el az orvos a malignus, vagy fertőző betegségek megkapását.

Maga a tanítás Shakya, azaz Buddha mint a legfőbb isten kinyilatkoztatása. Mai szemmel végigpásztázva a fentieket, a tibetieknek még annyi anatómiai ismeretük sem volt, mint a Galenoszt kanonizáló középkori Európának, mert a nagy, görög származású római orvos legalább állatot (disznót, majmot) boncolt, s abból következtetett az emberi szervezet felépítésére. Tibetben az anatómia merő spekulatív struktúra. Ugyanakkor meglepően találó a magzati fejlődés ismerete, noha a nő nemző váladékát a menstruációs vérben vélték rejtőzni. Három életprincípiumuk; a nyák, epe és a levegő (szél), mely az ó-ind tridósa-tan tibeti változata, helyes arányuk az egészséget, a helytelen a különböző betegségeket jelenti, egyben emlékeztet Hippokratész humorális kórtanára.

A Bodor Aladár fordításában megjelent Buddha élete és tanításai (Bukarest, 1972), Kőrösi Csoma botanikai ismereteit is tartalmazza, igaz elég sommásan. Shakya, azaz Buddha szól „bizonyos fűvek és fák gyökereiből, száraiból, leveleiből, virágaiból, gyümölcsseiből vagy a diófélék leveleiből vagy növényedvekből, illetve mézgákból készült gyógyszerekről”, pontosabban azok használatáról. Benedek István a felsorolt növények közül az aurát és az ámrafát azonosította, ez utóbbit hangsúlyozottan. Az ámra azonos az India-szerte megtalálható mangófával, amely a vallási szertartások mellett fontos szerepet játszik a gyógyításban: frissítő, étvágyjavító, féregűző, de bizonyos bőr- és női bajokra szintén használatos. Kémiai összetétele racionálisan indokolja a gyógyító intuíciót, ugyanis a citrom- és borkósav frissítő és étvágyjavító, a cser-

sav pedig ma is hatásosan használható bizonyos hasmenéseknél, akár nálunk (persze nem a mangófa kivonataként).

A gyógyításnál a diaetetikai előírások mellett nagy hangsúlyt helyeztek a kézi eljárások fejlesztésére: érteni kellett az elsősegélynyújtáshoz, a vérvételezhez, bizonyos műszeres beavatkozásokhoz, sebégetéshez. Vagyis: terápiás repertoárjuk eléggé szakszerű, sámánisztikus misztikumok nélkül is. A rejtélyes Tibet gyógyítása mai szemmel eléggé praktikus. Hogy erről egyáltalán képünk van, az elsősorban a konokul kitartó Kőrösi Csoma lángelméjének köszönhető, de ki kell emelnünk orvostörténeti szempontból (is) Duka Tivadar, napjainkban pedig Benedek István értelmező-megelevenítő érdemét.

A nyelvi talentum „mellékterméke” egy ősi medicina megismerése, amivel Kőrösi Csoma megajándékozta az orvostörténetet. Születésének bicentenáriuma (és attól függetlenül) felemelő érzés rá emlékezni, aki Semmelweis Ignác és Bolyai János mellett legismertebb XIX. századi tudósunk a világon.

Szállási Árpád dr.

IRODALOM: 1. *Theodore Duka*: Life and works of Alexander Csoma de Kőrös (London, 1885). — 2. *Duka Tivadar*: Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai (Bp. 1885). — 3. *Duka Tivadar*: Első benyomások Kelet-Indiában (Sátoraljaújhely, 1888). — 4. *Karl Sudhoff*: Kurzes Handbuch der Geschichte der Medizin (Berlin, 1922). — 5. *Szász Károly*: Duka Tivadar élete (kézirat). — 6. *Kőrösi Csoma Sándor*: Buddha élete és tanításai (Bukarest, 1972). — 7. *Terjék József*: Kőrösi Csoma-dokumentumok az Akadémiai Könyvtár gyűjteményeiben (Bp. 1976). — 8. *Benedek István*: Mandragóra, I. kötet (Bp. 1979). — 9. *Szállási Árpád*: Kőrösi Csoma Sándor és a tibeti medicina, Évfordulóink (Bp. 1984.).

V. H. Kandinszkij (1849–1889) a pszichopatológia nagy orosz úttörője

Száz évvel ezelőtt, az 1880-as években jelentek meg V. H. Kandinszkij pszeudohallucinációkról szóló tanulmányai, illetve monográfiája. K. Jaspers szerint — akit sokan a modern pszichopatológiai szemlélet egyik letéteményesének tartanak — a pszeudohallucinációk leírása és definiálása „világraszóló elismerést” hozott Kandinszkijnek. Valójában azonban nemcsak hogy nem volt világraszóló az elismerés, hanem ellenkezőleg, munkássága halála után feledésbe merült Oroszországban, majd sokáig

a Szovjetunióban is. Mellőzése feltehetően főleg azal kapcsolatos, hogy a pszeudohallucinációkról szóló könyve, a klinikai megfigyelések mellett, nagymértékben önmegfigyelési adatokon alapul, miután maga is pszeudohallucinációkkal járó pszichiátriai betegségben szenvedett. Kandinszkijt akut pszichózis miatt élete során három ízben kezelték kórházi osztályon. Monográfiájában hosszasan és részletesen elemzi egy Dolinyin nevű beteg kórtörténetét (6), aki kétségkívül magával a szerzővel azonos. Mármost a XX. század első felében az orosz-szovjet pszichiátriában főként olyan irányzatok hatottak, mint pl. Behtyerov reflexológiája, az ún. Vigotszkij iskola, stb., melyek kategórikusan elvetették az introspekciót, mint tudományos módszert. Vigotszkij

(A Magyar Orvostörténelmi Társaság Orvostudomány-történeti Szakosztálya és Egészségügyi és Szociológiai Szakosztálya, valamint a Magyar Pszichiátriai Társaság Történeti Munkacsoportja tudományos ülésén 1983. január 28-án elhangzott előadás alapján.)